

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

ในบทนี้เป็นการสรุปผลการวิจัย และอภิปรายผล รวมทั้งข้อเสนอแนะจากการวิจัย เรื่องการศึกษาวิชาฟิสิกส์ในสถาบันศึกษาปอเนาะในเขตอำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี ซึ่งผู้วิจัยขอ นำเสนอ ดังนี้

5.1 สรุปผลการวิจัย

ผู้วิจัยขอเสนอตามประเด็นของวัตถุประสงค์ดังนี้

1. พัฒนาการศึกษาวิชาฟิสิกส์ในสถาบันศึกษาปอเนาะในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้

จากการศึกษาพัฒนาการศึกษาวิชาฟิสิกส์ในสถาบันศึกษาปอเนาะในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ สามารถพัฒนาการได้ 2 ด้านด้วยกัน คือ พัฒนาการของหนังสือหรือตำราวิชาฟิสิกส์ และรูปแบบการเรียนการสอนวิชาการฟิสิกส์ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1) พัฒนาการของหนังสือหรือตำราวิชาฟิสิกส์

จากการศึกษาข้อมูล พบว่า “พัฒนาการของหนังสือหรือตำราวิชาฟิสิกส์ในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้สามารถแบ่งออกเป็น 2 ช่วง คือ เริ่มขึ้นตั้งแต่ศตวรรษที่ 18 จนถึงศตวรรษที่ 19 ของคริสต์ศักราช และหลังจากต้นศตวรรษที่ 20 มาจนถึงปัจจุบัน

สำหรับพัฒนาการของหนังสือหรือตำราวิชาฟิสิกส์ในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ตั้งแต่ศตวรรษที่ 18 จนถึงศตวรรษที่ 19 เกิดพัฒนาการด้านการแต่งตำราหนังสือเกี่ยวกับวิชาฟิสิกส์จากบรรดาอุลามาอ โดยผู้ที่ริเริ่มในการแต่งหนังสือฟิสิกส์ในปัตตานีคนแรกคือเชคดาอูด บิน अबดุลลอฮ์ อัลพะฎอนีย์ หนังสือฟิสิกส์ที่ท่านแต่งขึ้นประกอบด้วยหนังสือชื่อว่า “ بغية الطلاب ” (บุฆยะตุ อัจญุลลาบ) เป็นหนังสือฟิสิกส์ตามแนวมัซฮับอัชชาฟีอี และหนังสือ “ سبيل المهتدي ” (“สะบีล อัลมุฮตะดีย์”) “ของเชค มุฮัมมัดอัรชาด บิน अबดุลลอฮ์ อัลบันยารีย์” หลังจากนั้น ท่านก็ได้ประพันธ์หนังสืออีกหนึ่งเล่ม คือ “ منية المصلي ” (มุนยะตุ อัลมุศอลลี) แต่เชคดาอูด อัลพะฎอนีย์ ยังเห็นว่า

หนังสือทั้งสองเล่มนี้ยังขาดเนื้อหาบางส่วนอีก ดังนั้นท่านจึงแต่งหนังสืออีกเล่มหนึ่งที่มีเนื้อหาสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น คือ “هداية المتعلم” (ฮิดายะตุ อัลมุตะอะลลิม) นอกจากนี้ก็มีหนังสือ “فتح المنان” (ฟัตหุ อัลมันนาน) “الجواهر السنية” (อัลยะวาฮิร อัลसानียะฮ์) และหนังสือที่โดดเด่นที่สุดคือ “فروع المسائل” (ฟุรูก อัลมะสาอิล) เพราะเป็นหนังสือฟิกฮที่ท่านแต่งขึ้นเป็นภาษายาวีตลอดทั้งเล่ม และตามแบบฉบับของท่านเอง กล่าวคือท่านใช้รูปแบบของการถาม-ตอบปัญหาที่เกี่ยวกับฟิกฮอย่างละเอียด จนได้รับการยอมรับจากอุละมาฮ์ชาวอาหรับในยุคนั้น” (Bin Abdullah, 1977 : 17) หลังจากที่ท่าน “ชัยคุดาวูด บิน अबดุลลอฮ อัลพะฎอนีย” ได้เสียชีวิตลง ก็มีการแต่งหนังสือตำราวิชาฟิกฮอย่างต่อเนื่อง ซึ่งนักปราชญ์จังหวัดปัตตานีท่านต่อมาที่แต่งหนังสือฟิกฮ คือ “ชัยคหัยนูลออาบีดีน บิน มุฮัมมัด อัลพะฎอนีย” หนังสือที่ท่านประพันธ์ คือ “كشف اللثام” (“กัซฟู อัลลิซาม”) เป็นหนังสือฟิกฮที่โดดเด่นอีกเล่มที่สำคัญ ในหนังสือเล่มนี้ได้อธิบายสองส่วนใหญ่ ส่วนแรกมีเนื้อหาที่เกี่ยวกับบทบัญญัติอิสลามทั่วไป และส่วนที่สองได้อธิบายเจาะจงให้ความสำคัญในเนื้อหาเกี่ยวกับบทบัญญัติกฎหมายเกี่ยวกับมรดกในอิสลาม หลังจากนั้น คือ ชัยคหัยนูลออาบีดีน บิน อีสมอาอิล อัดดาวูด อัลพะฎอนีย หรือ ชัยนิมัด กือจี ท่านได้ประพันธ์หนังสือฟิกฮหลายเล่มด้วยกัน คือ “مطلع البدرين” (“มัจญลอะฮ อัลบัตริอัยน์”) “وشاح الأفراح” (วิซาช อัลอัฟรอฮ) “سواطع البرق” (สะวาฏอ อัลบรัค) “البحر الوافي” (อัลบะหุ อัลวาฟี) เป็นต้น ต่อมาก็เป็นนักปราชญ์ปัตตานีคนสำคัญ เช่น “ชัยคอะหมัด บินมุฮัมมัดเซน อัลพะฎอนีย” ได้ประพันธ์ตำรา/หนังสือฟิกฮไว้หลายตำราด้วยกัน คือ “بهجة المتبدئين” (บะฮฺญะตุ อัลมุบตะดีน) “عنون الفلاح” (อุนวานุ อัลฟะลาหุ) และงานเขียนที่โดดเด่นที่มีชื่อเสียงคือ “الفتاوى الفطانية” (“อัลฟะตาวา อัลฟะฎอนียะฮ์”) ต่อมานักปราชญ์ปัตตานีท่านต่อไปได้ประพันธ์หนังสือตำราฟิกฮ คือ ชัยค अबดุลเราะมาน บิน มุฮัมมัดอาลี อัลพะฎอนีย บิน มุฮัมมัดอาลี อัลพะฎอนีย คือ “نور الأبصار” (“นูร อัลอับศอร”) เป็นอีกหนึ่งตำราที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับบทบัญญัติของการละหมาด” (Fathi,2001:287) และนักปราชญ์จังหวัดปัตตานีอีกหนึ่งท่านที่มีผลงานการประพันธ์หนังสือฟิกฮในตอนปลายในยุคนี คือ หะยิมุฮัมมัดชัยน์ บิน अबดุลละฎีฟ หรือที่รู้จักในนาม โต๊ะกลาบอ ท่านได้แต่งหนังสือ “هداية السائل في بيان المسائل” (ฮิดายะตุ อัลสะอาอิล ฟิ บะยานิ อัลมะสาอิล) เป็นหนังสือที่ท่านได้ประพันธ์รวบรวมบทบัญญัติต่างๆ ที่เกี่ยวกับฟิกฮจากหนังสือมากกว่า 40 เล่ม อย่างไรก็ตามการศึกษาฟิกฮในยุคนีก็ยังคงจำกัดเฉพาะการศึกษาฟิกฮตามแนวมัซฮับอัชชาฟีอีย์เท่านั้น ซึ่งในยุคนียังไม่ปรากฏความหลากหลายของการยึดถือทัศนะของมัซฮับอื่นที่นอกเหนือจากมัซฮับอัชชาฟีอีย์

“ส่วนหลังจากต้นศตวรรษที่ 20 มาจนถึงปัจจุบัน ถือได้ว่าเป็นพัฒนานาการของวิชาฟิกฮ์ได้มาถึงยุคแห่งความหลากหลาย โตะครุท่านแรกที่มีงานประพันธ์ทางฟิกฮ์ในยุคนี้ คือ หัจญีอะหมัด บิน अबดุลวะฮฮาบ อัลฟุซานีย์ หรือโตะครุตุอ²⁷ หนังสือฟิกฮ์ที่ท่านแต่งขึ้นมีสองเล่มด้วยกัน เล่มแรกคือ “طريق المسلك في جواب سؤال ما يحال الهلاك اليه” (“ฎะวะรีก อัลมัสลัก ฟิ ญะวะบิ سُؤالِ مَا يُحَالُ الْهَلَاكُ إِلَيْهِ”) และอีกหนึ่งเล่มคือ “ خلاصة المرضية ” (เคาะลาเศาะฮฺ อัลมัรฎียะฮฺ) (Fathi, 2001 : 251) โตะครุคนต่อมาที่มีผลงานประพันธ์ทางฟิกฮ์ในยุคนี้ คือ หัจญี अबดุลลอฮฺ บิน มุหัมมัดศอลิหฺ หรือเป็นที่รู้จักในนามบাবอ अबดุลลอฮฺ บือแนกือบง ผลงานทางฟิกฮ์ที่โดดเด่นของท่านคือ “ الكواكب النيرات في رد أهل البدع والعاتات ” (อัลกะวะกิบ อันนัยยิร็อต ฟิ ร็อดดี อะฮฺลิล อัลบิตอียัล วัล อาดี๊ต) โตะครุต่อมาที่ประพันธ์หนังสือฟิกฮ์ คือ หัจญี अबดุลกอดีร์ บิน หัจญีวะเงาะฮฺ หรือเป็นที่รู้จักในนามอาเยาะฮฺเศร์ สะกัม หนังสือที่ท่านแต่งขึ้นคือ “ جرمين سولوهن ” (จีร์มิน สุลุฮฺฮัน) และโตะครุท่านต่อมาที่มีผลงานประพันธ์หนังสือทางฟิกฮ์ คือ หะยียัดริส บิน หัจญีอาลี หรือบาบอเยาะตุยง หนังสือที่ท่านเขียนขึ้นคือ “ اين بيراف جوافن يغ باكوس درفد سوالن يغ داتغ درفد مجلس أكام ” (นี้คือหลายๆ คำตอบที่ดีจากประเด็นปัญหาที่มาจากคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดปัตตานี) ตำราหนังสือวิชาฟิกฮ์ถือเป็นตำราที่บรรดาโตะครุและนักวิชาการฟิกฮ์ได้เปิดมิติใหม่แห่งการศึกษาฟิกฮ์ โดยมีการนำเอาทัศนะของมัซฮับอื่นนอกเหนือจากมัซฮับอัชชาฟีอียะมาใช้ในสังคมปัตตานีทำให้เกิดกระแสออกมาทั้งฝ่ายที่ต่อต้านและฝ่ายที่สนับสนุนทำให้การศึกษาวิชชาฟิกฮ์ต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงมากพอสมควรกับการศึกษาที่หลากหลายในยุคปัจจุบัน”

ทำเนียบปราชญ์และนักวิชาการฟิกฮ์กับงานเขียนที่สำคัญ พ.ศ. 2547 จนถึงปัจจุบัน มีดังนี้

ชื่อปราชญ์และนักวิชาการฟิกฮ์	ชื่อหนังสือ	ปีที่แต่ง
1. อนู กุฎัยบะฮฺ รอซีดี บิน अबดุลรอหมาน	1. عمدة الاحتاب في تحقيق بغية الطلاب	พ.ศ.2560/ค.ศ.2017
	2. احكام الاضحية	พ.ศ.2560/ค.ศ.2017
	3. التحقيق الوافي علي منية مصلي	พ.ศ.2560/ค.ศ.2017
	4. دليل الطالبين في جواز التبرك بالصالحين.	พ.ศ.2560/ค.ศ.2017

²⁷ โตะครุตุอ แปลว่า โตะครุเฒ่า ที่เรียกอย่างนี้ก็เพราะว่าท่านมีอายุที่ยืนยาวเกือบหนึ่งศตวรรษ กล่าวคือท่านเสียชีวิตในขณะที่มีอายุ 94 ปี

	<p>5. القول الصحيح في صلاة التراويح</p> <p>6. اركان الصلاة علي المذهب الاربعة</p> <p>7. موضوعه فقه الصام</p> <p>8. احكام الصلاة في الطائر</p> <p>9. الحواشي الفطانية</p> <p>10. الادلة الجلية علي سفينة الصلاة</p> <p>11. توضيح الشبهات</p> <p>12. ايضاح المصاح</p> <p>13. كسيلفن وهابية تنتع مسألة خلافة</p>	<p>พ.ศ.2560/ค.ศ.2017</p> <p>พ.ศ.2562/ค.ศ.2019</p> <p>พ.ศ.2560/ค.ศ.2017</p> <p>พ.ศ.2561/ค.ศ.2018</p> <p>พ.ศ.2560/ค.ศ.2017</p> <p>พ.ศ.2560/ค.ศ.2017</p> <p>พ.ศ.2561/ค.ศ.2018</p> <p>พ.ศ.2562/ค.ศ.2019</p>
2. อิบน์ อัลบันดาร์ อัลพะฎอนีย์	قلب الام	พ.ศ.2555/ค.ศ.2012
3. ดร. अबดุลหะลีม บินอะหมัด	<p>1. فندوان فعوروسن جنازة</p> <p>2. فندوان صلاة معيكوت السنة</p>	<p>พ.ศ.2560/ค.ศ.2017</p> <p>พ.ศ.2560/ค.ศ.2017</p>
4. โต๊ะครู หะยี้ ดาเวด บินหะยี้ อับดุลลอส	همفونن رسالة توحيد فقه دان ورد سلفس سمبهيح	พ.ศ.2558/ค.ศ.2015
5. โต๊ะครูหะยี้ อับดุลลอส บิน อิดริส สาเราะ อัลพะฎอนีย์	تذكرة الغفلة في بيان اسار الصلاة	พ.ศ.2561/ค.ศ.2018

จากตำราหนังสือวิชาฟิกฮ์ที่ได้แต่งจากบรรดาปราชญ์ที่ได้กล่าวมาข้างต้นถือเป็นตำราในการเรียนการสอนฟิกฮ์ที่ทำให้ชาวปัตตานีมีความภาคภูมิใจเป็นอย่างยิ่งและมีคุณค่าต่อกรดำเนินชีวิตบนหลักการศาสนานับตั้งแต่อดีตจนถึงทุกวันนี้ ทั้งนี้ จากการศึกษาความคิดเห็นของกลุ่มเป้าหมายต่อพัฒนาการศึกษาวิชาฟิกฮ์ในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ พบว่า สถาบันปอเนาะส่วนใหญ่ยังคงใช้ตำราวิชาฟิกฮ์เดิมที่เคยได้เล่าเรียนจากโต๊ะครูในอดีต เพราะมองว่าตำราวิชาฟิกฮ์ที่นำมาใช้สอนนักเรียนนั้นถือเป็นตำราที่มีความบารากัต ด้วยตำราวิชาฟิกฮ์เหล่านี้โต๊ะครูก่อนๆ สามารถสร้างคนที่มีคุณภาพในสังคมทุกวันนี้ได้ ดังนั้น ตำราวิชาฟิกฮ์จึงไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงหรือมีการพัฒนาเนื้อหาแต่อย่างใด นอกจากนำมาปรับปรุงหรือพิมพ์ใหม่ให้เกิดมากขึ้นเพราะนักเรียนในปอเนาะมีจำนวนเพิ่มขึ้นทุกปี จึงจำเป็นที่ทางสถาบันปอเนาะในพื้นที่อำเภอยะรังต้องนำตำราเดิมมา

ปรับปรุงใหม่โดยเฉพาะรูปร่างหรือลักษณะของตำราให้ดูทันสมัยมากขึ้นเท่านั้นส่วนเนื้อหาในตำรายังเป็นเนื้อหาเดิมทั้งหมด ส่วนสถาบันปอเนาะที่มีการขยายเป็นสถาบันปอเนาะขนาดใหญ่การจัดการเรียนการสอนค่อนข้างจะมีระบบมากกว่าสถาบันปอเนาะขนาดกลางและขนาดเล็กนั้น กลุ่มตัวอย่างบางคนในความเห็นว่าการพัฒนาตำราต่างๆ ที่แตกแผนกเป็นเรื่องหรือประเด็นความรู้ในด้านต่างๆ นำจากตำราเดิมเพื่อให้เป็นไปตามระบบที่หน่วยงานของรัฐได้วางไว้ นอกจากนี้ กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ยังให้ความเห็นว่า ตำราวิชาฟิกฮ์ที่ใช้ในการเรียนการสอนในสถาบันปอเนาะมีความเหมาะสมกับผู้เรียนและประชาชนที่สนใจ เพราะตำราเหล่านี้จะเป็นตำราเรียนวิชาฟิกฮ์ที่เจาะจงเฉพาะฟิกฮ์แนวทางของสำนักมัซฮับชาฟีอีซึ่งสอดคล้องกับคนในสังคมบ้านเราดั้งเดิมและปัจจุบันโดยส่วนใหญ่แล้วจะถือหลักการฟิกฮ์ในชีวิตประจำวันตามแนวทางของมัซฮับชาฟีอี ดังนั้นตำราวิชาฟิกฮ์ของสถาบันปอเนาะมีความเหมาะสมกับปัจจุบันแม้จะสังคมจะมีการเปลี่ยนแปลงมากมายแล้วก็ตาม ความรู้จากตำรายังคงสามารถใช้ได้และมีความจำเป็นกับการดำเนินชีวิตประจำวันของคนในสังคมปัจจุบันด้วย

2) พัฒนาการของรูปแบบการเรียนการสอนวิชาการฟิกฮ์

จากการศึกษาข้อมูลพัฒนาการของรูปแบบการเรียนการสอนวิชาการในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ พบว่า “การเรียนการสอนวิชาฟิกฮ์จะใช้บาไลเป็นศูนย์การเรียนการสอน ต่อมาสถานที่การเรียนการสอนวิชาฟิกฮ์ก็ได้เปลี่ยนไปเป็นที่ราชวังซึ่งเจ้าเมืองปัตตานีคนแรกที่เข้ารับอิสลามนั้นได้มอบหน้าที่ให้แก่เชคสะอิดเพื่อทำการสอนกฎหมายอิสลามให้แก่บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ และขุนนาง ตลอดจนประชาชนทั่วไปที่มีความสนใจเข้ามาศึกษากฎหมายอิสลาม ในขณะเดียวกันที่มัสยิดก็เป็นสถานที่ศึกษาฟิกฮ์อีกแห่งหนึ่ง ต่อมาในปีค.ศ.1532 การศึกษาฟิกฮ์ก็ได้มีการพัฒนาเป็นระบบขึ้น จากการที่ได้มีการเรียนการสอนในราชวังและมัสยิด มาเป็นการศึกษาระบบปอเนาะ คำว่า “ ปอเนาะ ” มาจากคำในภาษาอาหรับว่า “ ฟุนดูก ” (فندق) ซึ่งมีความหมายว่า สถานที่พักแรมชั่วคราว” (A.Malek, 1994 :92) “ กล่าวคือจะมีการสร้างเพิงเล็กๆ รอบๆ บริเวณบาไลหรือบ้านโต๊ะครูสำหรับเป็นที่พักชั่วคราวของผู้ที่จะมาเรียนเรียกเป็นสำเนียงภาษามลายูปัตตานีว่า ปอเนาะ และปอเนาะในปัตตานีถือเป็นสถาบันการศึกษาวิชาการอิสลามของภาคองค์กรประชาชนที่ได้รับความนิยมจนกระทั่งจำนวนของปอเนาะเพิ่มมากขึ้น ซึ่งทำให้ปัตตานีกลายเป็นศูนย์กลางการศึกษาฟิกฮ์และศาสตร์อิสลามอื่นๆ ของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทั้งนี้เนื่องจากปอเนาะในปัตตานีในยุคนี้ไม่อาจทราบจำนวนที่แน่นอนได้ ทำให้ในปี พ.ศ.2504 ตรงกับปีค.ศ.1961 กระทรวงศึกษาธิการได้ประกาศใช้ระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยการปรับปรุงส่งเสริมปอเนาะ บังคับให้ผู้ดำเนินกิจการปอเนาะมาจดทะเบียน ปรากฏว่ามีปอเนาะมาขอจดทะเบียนเป็นจำนวน 82 แห่ง และมีผู้มาขอจดทะเบียนเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ และต่อมาในปีพ.ศ.2509 ตรงกับปีค.ศ.1966 มีมติคณะรัฐมนตรีกำหนดนโยบายให้แปรสภาพปอเนาะเป็นโรงเรียนราษฎร์สอนศาสนาอิสลาม” (ประกิจ ประจนปัจจนึก, 2516 : 70 , 116) หลังจากที่รัฐบาลได้เข้ามาแทรกแซงการดำเนินกิจการปอเนาะ

โดยมีวัตถุประสงค์หลักคือเพื่อความสะดวกต่อการควบคุมให้เกิดประโยชน์ที่สอดคล้องกับสภาพสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และการปกครอง อีกทั้งยังได้มีการจัดระบบการศึกษาใหม่ด้วยการเพิ่มการเรียน วิชาสามัญเข้าไปในหลักสูตรอีกด้วย จากการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่นี้ทำให้การศึกษาในระบบปอเนาะ เดิมต้องมีการปรับตัวกันขนานใหญ่ การศึกษาฟิกฮ์ในตอนแรกใช้บาไลหรือบ้านโต๊ะครูเป็นสถานที่ใน การเรียนการสอนก็ต้องเปลี่ยนมาเป็นห้องเรียนสี่เหลี่ยมมีโต๊ะเก้าอี้ซึ่งมีความแตกต่างกันเป็นอย่างมาก

อย่างไรก็ตาม จากการให้สัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่าง พบว่า สำหรับสถาบันปอเนาะแล้ว พัฒนาการศึกษาวិชาฟิกฮ์ยังไม่มีเปลี่ยนแปลงอะไรมากนัก เนื่องการศึกษาเกี่ยวกับวิชาฟิกฮ์ใน สถาบันศึกษาปอเนาะยังคงดำรงเป็นไปตามที่สิ่งทีโต๊ะครูในอดีตได้สืบทอดกันมา กลุ่มตัวอย่างมองว่า การศึกษาวิชาฟิกฮ์ที่ครูบาอาจารย์ได้ถ่ายทอดมานั้นเป็นสิ่งที่ดีแล้ว และเหมาะสำหรับผู้สนใจเล่า เรียนรู้เพื่อเป็นความรู้ในการดำเนินชีวิตในปัจจุบัน แม้โต๊ะครูในสถาบันปอเนาะส่วนใหญ่ยังคงรักษา วิธีการสอนวิชาฟิกฮ์ในรูปแบบเดิมคือส่วนมากจะเป็นการอ่านและอธิบายให้นักเรียนฟังประกอบกับมี การเขียนบนสื่อกระดานดำสำหรับโต๊ะครูบางคน นอกจากนี้การเรียนการสอนของสถาบันปอเนาะก็ ยังคงรักษาในเรื่องของความเข้มงวดของเวลาการเรียนซึ่งจะเรียนวันหนึ่งหลายชั่วโมงโดยเฉพาะคน หนึ่งจะสอนหลายวิชาเพื่อให้นักเรียนสามารถเรียนรู้วิชาจากบาบอหรือโต๊ะครูได้อย่างเต็มที่ ทั้งนี้ ด้วย การเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีในสังคมสมัยใหม่ทำให้เกิดการพัฒนาในด้านการเรียนการสอน โดยเฉพาะสื่อการเรียนการสอนที่เริ่มเข้ามามีบทบาทในสถาบันปอเนาะมากขึ้นนั้น การเปลี่ยนแปลงที่ เกิดขึ้นทำให้มีโต๊ะครูบางคนที่มีความรู้เกี่ยวกับเทคโนโลยีก็นำมาประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอน อยู่บ้าง แต่โดยภาพรวมแล้วสถาบันปอเนาะยังไม่ค่อยให้ความสำคัญในการนำสื่อสมัยมาการมีปรับ เพื่อประโยชน์ต่อการเรียนการสอนนอกจากสื่อกระดานดำเท่านั้น

2. สภาพการศึกษาวิชาฟิกฮ์ในสถาบันศึกษาปอเนาะในเขตอำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี

จากการศึกษาสภาพการศึกษาวิชาฟิกฮ์ในสถาบันศึกษาปอเนาะในเขตอำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี พบว่า สามารถสรุปสภาพการศึกษาวิชาฟิกฮ์ใน 2 ด้วยกัน ซึ่งขอนำเสนอรายละเอียด ดังนี้

1) สภาพของตำราในการเรียนการสอนวิชาฟิกฮ์

จากการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่าง พบว่า ส่วนใหญ่ตำราที่ใช้ในการสอนวิชาฟิกฮ์ใน สถาบันปอเนาะในเขตอำเภอยะรัง จังหวัดนราธิวาส เป็นตำราที่โต๊ะครูปอเนาะนิยมสอนกันมาตั้งแต่ อดีตซึ่งเป็นตำราที่ได้รับความนิยมกันของบรรดาอุลามาอุปตตานีในอดีตและอุลามาศจากทั่วโลกใน สังกัดมัชฮับฮาฟีอี โดยเฉพาะตำราชื่อ ชิรอญุลสุตฮา ของท่านเชคมุหัมมัด ไชนุดดีน บิน มุหัมมัดบะ

ดาวิย้อัสสะมาวีย มุนยาตุลมุซอลลีย^๓ และ มัฎละอุลบัรรอยน์ ของท่านชัยคุดาวูดอัลฟาฏอนี หรือ ดา วูด บิน อับดุลเลาะห์อัลฟาฏอนี ฮิตายะตุศศิบยาน ของท่านอาบูอับดุลลอฮ์ ฮุซัยน์นาซีร บิน มุฮัมหมัดตัยยิบิลมัศอูดี (อัลบันญารีย) และอืออานะตุฎฎอูลิบิน ของท่านอ็ชชัยยิดอะบีบักร์ บิน อ็ชชัยยิด มุฮัมหมัดชะฎออตติมาฎีย ซึ่งตำราเหล่านี้ถือเป็นตำราหลักที่ใช้สอนเกี่ยวกับวิชาฟิกฮฺในสถาบัน ปอเนาะในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้รวมถึงปอเนาะในพื้นที่อำเภอยะรังด้วย และตำราที่ใช้ในการสอนวิชาฟิกฮฺมีอยู่มากมายได้แตกแผนกออกจากตำราที่นิยมสอนกันในปอเนาะมีทั้งภาษาอาหรับ และอาหรับ บาบอจะเป็นผู้สอนโดยการอธิบายตำราให้ผู้เรียนเข้าใจและนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน ในแต่ละปอเนาะจะใช้ตำราแตกต่างกันหรือมากมายขึ้นอยู่กับความสามารถของโต๊ะครูปอเนาะแต่ละคน แต่ตำราส่วนมากจะเป็นตำราในสายของมัซฮับชาฟีอี ทั้งนี้ ตำราที่ใช้ประกอบในการสอนของโต๊ะครูแต่ละสถาบันปอเนาะจะมีความแตกต่างกัน หรือมีการใช้ตำรามากน้อยขึ้นอยู่กับความสามารถของ โต๊ะครูแต่ละคนเพราะโต๊ะครูจะมีความรู้ความสามารถตามี่ตนเองได้เล่าเรียนมา แต่ตำราที่ใช้ในการ ประกอบการสอนวิชาฟิกฮฺในสถาบันที่มักจะนิยมกันประกอบด้วย

منية المصلی , بغية الطلاب , شرح تعلم , فتح الوهاب , إقناع , تحرير , بيحورى , قليوبى ,

إعانة الطالبین , تحفة الصبيان , เป็นต้น

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า สถาบันปอเนาะในอำเภอยะรังมีการนำมาใช้ตำราในการสอนวิชา ฟิกฮฺหลายเล่ม แต่จะอยู่ในตำราที่เขานิยมกันสอน คือ ชีรอญลฮุฎตา มุนยาตุลมุซอลลีย^๓ และ มัฎละ อุลบัรรอยน์ ฮิตายะตุศศิบยาน และอืออานะตุฎฎอูลิบิน ซึ่งตำราดังกล่าวเป็นตำราที่ได้รวบรวมจาก บรรดาอุลามอาของปัตตานีและอุลามอาของโลกที่ส่วนใหญ่อยู่ในสังกัดมัซฮับชาฟีอี สำหรับตำราที่ เป็นภาษาอาหรับเมื่อนำมาสอนให้ผู้เรียนโต๊ะครูจะแปลความหมายและอธิบายให้ผู้เรียนได้เข้าใจอย่าง ลึกซึ้ง ทั้งนี้ เนื้อหาที่ใช้ทำการเรียนการสอนวิชาฟิกฮฺในสถาบันปอเนาะส่วนใหญ่จะเริ่มเรียนจากตำรา ชั้นพื้นฐานของวิชาฟิกฮฺก่อนแล้วค่อยขึ้นตามลำดับการเรียนด้วยตำราที่เข้มข้นกว่าตามระดับความรู้ ของผู้คนนั้น ๆ โดยเนื้อหาของตำราเรียนส่วนใหญ่เริ่มด้วยเนื้อหาเกี่ยวกับทำความสะอาดและรู้จักน้ำ ที่ใช้ทำความสะอาดในการจะทำกิจละหมาด จากนั้นก็จะมีเนื้อหาที่เรียงกันตามความเหมาะสมกับ ความสำคัญและเวลา ซึ่งในตำราจะมีการอธิบายที่ชัดเจนและรอบด้านเหมาะกับการใช้ใน ชีวิตประจำวัน

2) สภาพด้านการจัดการเรียนการสอนวิชาฟิกฮฺ

จากการศึกษา พบว่า รูปแบบและวิธีการในการเรียนการสอนวิชาฟิกฮฺ ส่วนใหญ่ อ่านให้ฟังแล้วแปลความหมาย แล้วอธิบายให้นักเรียนฟังและเขียน หรืออ่านแบบให้นักเรียนมีความ สงสัยและเน้นการถาม และสังเกตในจุดที่ยาก ๆ และง่ายก็เช่นกัน พร้อม ๆ กับการปฏิบัติ โดยให้ นักเรียนฝึกปฏิบัติและลงมือทำจริง ๆ โดยเฉพาะในเรื่องอิวาดัต รวมทั้งเรื่องอื่นที่เกี่ยวข้องการดำเนิน

ชีวิตประจำวัน สำหรับการใช้อื่น ๆ นอกเหนือจากตำราในการเรียนการสอน พบว่า สื่อที่นำมาใช้ในการประกอบการเรียนการสอนส่วนใหญ่ไม่มีนอกจากการบรรยายและเขียนอธิบายให้นักเรียนเข้าใจผ่านสื่อกระดานดำสำหรับสถาบันปอเนาะที่ยังใช้ระบบแบบปอเนาะดั้งเดิม ส่วนสถาบันปอเนาะที่ขยับขยายมาเป็นโรงเรียนแล้วบางสถาบันก็มีการนำสื่ออื่นๆ มาใช้ด้วยเช่นภาพแสดงสัญลักษณ์ต่างๆ ประกอบการสอนเป็นต้น ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า สถาบันปอเนาะส่วนใหญ่ยังคงใช้สื่อกระดานดำเป็นสื่อหลักในการเป็นตัวช่วยสำหรับการสอนแบบบรรยายแต่ปัจจุบันบางสถาบันปอเนาะที่เริ่มพัฒนาแล้วโดยเฉพาะสถาบันปอเนาะที่พัฒนาเป็นโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามเริ่มให้ความสนใจต่อการเอาสื่อสมัยใหม่มาประยุกต์ใช้ในการสอนมากขึ้นแต่ที่พบมากที่สุดก็จะเป็นแค่การนำเอาภาพแสดงสัญลักษณ์ต่างๆ มาประกอบการสอนเท่านั้นทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับโต๊ะครูบางคนเท่านั้นที่นำมาใช้

3. ทักษะของโต๊ะครูและผู้ศึกษาเกี่ยวกับรูปแบบการจัดการเรียนการสอนวิชาฟิกฮ์ในสถาบันศึกษาปอเนาะในเขตอำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี

1) ทักษะของโต๊ะครูและผู้ศึกษาเกี่ยวกับตำราวิชาฟิกฮ์ที่ใช้การจัดการเรียนการสอนวิชาฟิกฮ์

จากการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่าง พบว่า กลุ่มตัวอย่างให้ความเห็นว่า ตำราวิชาฟิกฮ์ในสถาบันศึกษาปอเนาะถือเป็นตำราที่ทรงคุณค่ามากมาย ความบารากัตที่เกิดจากความตั้งใจของบรรดาอุลามาอปัตตานีและอมาลาอทั่วโลกในการรวบรวมตำราเหล่านี้สามารถทำให้เกิดผลผลิตที่สร้างคุณค่างับสังคมเราอย่างมากมาย เป็นตำราที่คนนับถือตั้งแต่อดีตและมีเส้นสายเชื่อมต่ออุลามาอที่ชัดเจน จะเห็นได้ว่าวันนี้ปอเนาะมีอยู่ทั่วสามจังหวัดตำราเหล่านี้ถูกถ่ายทอดออกไปจากรุ่นสู่รุ่นทั้งคนในพื้นที่สามจังหวัดและต่างหวัดด้วย สำหรับเนื้อหาของตำราวิชาฟิกฮ์นั้น กลุ่มตัวอย่างให้ความคิดเห็นว่าเป็นเนื้อหาวิชาฟิกฮ์ในสถาบันศึกษาปอเนาะนั้นมีครอบคลุมทุกเนื้อหา ทั้งในเรื่องของวาฮิบ สุนัต และอื่นๆ รวมทั้งมีการเจาะลึกทุกประเด็นโดยส่วนใหญ่เป็นฟิกฮ์ตามสายฮัซลิซุนนะฮ์ ที่เน้นให้นักศึกษาปฏิบัติพร้อมกับทฤษฎี ให้ความสำคัญในเรื่องอียาดัต การค้าขาย การนิกะฮ์ การรับมรดก และรวมไปถึงเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับการใช้ชีวิตประจำวันในด้านอื่นๆ รวมถึงการอยู่ร่วมกันในสังคมด้วย นอกจากนี้เนื้อหาวิชาฟิกฮ์ในสถาบันศึกษาปอเนาะยังเป็นวิชาที่เปิดกว้างในเรื่องของศิลปะแต่ส่วนใหญ่ก็ยังเจาะจงเฉพาะการศิลปะในสายมัฆฮับฮาฟีอีเท่านั้นแต่จะมีการนำเอาความคิดจากมัฆฮับอื่นๆ มาประกอบบ้างแต่ไม่มาก อย่างไรก็ตามเนื้อหาวิชาฟิกฮ์ในสถาบันศึกษาปอเนาะปัจจุบันเป็นเนื้อหาที่ครอบคลุมและมีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตประจำวันของประชาชนในพื้นที่เพราะ ณ วันนี้ผู้เรียนและประชาชนที่ให้ความสนใจและก็ได้เข้าใจหลักการศานากับการดำรงชีวิตแล้ว เช่นเดียวกับข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ถึงปัญหาของตำราที่ใช้ในปัจจุบัน พบว่า ตำราวิชาฟิกฮ์ที่ใช้เรียนใช้สอนของ

สถาบันปอเนาะในปัจจุบันทุกคนเชื่อว่าเป็นตำราที่มีความบารอกัตตรงที่เพื่อนำมาใช้สอนนักเรียนแล้ว พวกเขาสามารถกลายเป็นคนดีและบุคคลที่มีคุณภาพในสังคมได้ ฉะนั้นการใช้ตำราวิชาฟิกฮ์ปัจจุบันก็ไม่ได้มีปัญหาอะไร “ไม่มีเลย” อาจจะมีในเรื่องของภาษาในตำราวิชาฟิกฮ์ที่ยากบ้างแต่ก็มีบَابคอย อธิบายให้นักเรียนได้เข้าใจ อย่างไรก็ตามปัญหาที่สำคัญมันอยู่ที่ผู้เรียนที่เราต้องยอมรับว่าคนปัจจุบัน ขาดการเอาใจใส่ ความตั้งใจ และความพยายามมาก ไม่เหมือนคนสมัยก่อน ยิ่งปัจจุบันมีสิ่งยั่วยุมากมายที่ทำให้หัวใจของผู้เรียนห่างเหินจากความตั้งใจของตนเอง มรดกของตำราวิชาฟิกฮ์จึงตกทอดให้แก่ผู้ที่ประสบความสำเร็จโดยเฉพาะผู้เรียนที่ตั้งใจเท่านั้น

2) ทศนคติของโต๊ะครูและผู้ศึกษาเกี่ยวกับการจัดการเรียนการสอนวิชาฟิกฮ์

จากการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่าง พบว่า กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่มีทัศนคติที่ดีต่อรูปแบบ และวิธีการเรียนการสอนวิชาฟิกฮ์ในสถาบันศึกษาปอเนาะในปัจจุบัน เนื่องจากเห็นว่ารูปแบบและวิธีการสอนของโต๊ะครูจากอดีตถึงปัจจุบันดีอยู่ โดยหลักการเรียนการสอนของโต๊ะครูในอดีตก็เหมือนกันคือใช้รูปแบบ (طَبْع) เป็นหลัก ความแตกต่างก็ตรงที่อดีตจะไม่มีเทคโนโลยี ผู้สอนแค่สอน อธิบายบนกระดานนิต ๆ แต่สมัยปัจจุบันบางเรื่องบางปัญหาเปิดให้นักเรียนดูในคอมพิวเตอร์หรือ อินเทอร์เน็ตต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความเข้าใจได้ดีมากขึ้น และกลุ่มตัวอย่างให้ความเห็นว่าการเรียนการสอนที่เป็นอยู่นี้ไม่ควรที่จะมีการเปลี่ยนแปลงมากนัก เพราะระบบการเรียนการสอนของปอเนาะเป็นแบบนี้ มาหลายร้อยปีก็ยังสามารถผลิตลูกศิษย์เป็นคนดีในสังคมมากมายในขณะที่ระบบใหม่ที่เกิดขึ้นไม่กี่ปี ศิษย์กลายเป็นคนไม่ดีก็มีมากในสังคม ฉะนั้น รูปแบบการเรียนการสอนแบบปอเนาะน่าจะมีความบารอกัต อยู่ หากเราไปเปลี่ยนแปลงอาจจะทำให้เสียวิธีการที่มีคุณค่าเหล่านี้ได้ สำหรับในกรณีมีหลายทัศนะ พบว่า ผู้สอนจะใช้หลักการตรึง (تَرْجِيح) หลายวิธี เช่น การใช้การตรึงจากอุลามาอ์ในการพิทวา และใช้คำอุลามาอ์ที่มีความเก่งและมีความจำดี การค้นหาจากกิตาบของระดับผู้รู้ที่ไต่ยกย่องจากทั่วโลก การเอาทัศนะที่มีอุลามาอ์หลายทัศนะเห็นพ้องต้องกัน และไม่ขัดกับอัลกุรอานและอัลฮาดิษ การใช้หลักการตรึงที่นับถือ (المُعْتَمَد) ที่สุด เป็นต้น ด้วยเหตุผลนี้ ทุกคนมองว่ารูปแบบและวิธีการเรียน การสอนวิชาฟิกฮ์ในสถาบันศึกษาปอเนาะในปัจจุบันดีอยู่แล้วจึงไม่มีเหตุใดที่ควรเปลี่ยนแปลงรูปแบบ การเรียนการสอนเพราะนี่เป็นความต้องการของนักเรียนที่เข้ามาเรียนในปอเนาะ อย่างไรก็ตามในการ พัฒนาการศึกษาวินิจฉัยวิชาฟิกฮ์ในสถาบันปอเนาะนั้นผู้ให้ข้อมูลส่วนหนึ่งมองว่าควรพัฒนาในด้านสื่อที่สามารถช่วยเป็นแนวทางในวิธีการอธิบายเนื้อหาให้เข้าใจอย่างละเอียดแก่ผู้เรียน ในขณะที่ผู้ให้ข้อมูล ส่วนใหญ่มองว่า ไม่มีวิธีใดทั้งนั้น เพราะโต๊ะครูมีการพัฒนาได้ดีมากกว่าคนรุ่นใหม่ที่มีประสบการณ์ไม่ มาก และแนวคิดไม่มีความสมบูรณ์พอที่จะมีวิธีการในการพัฒนาในสถาบันปอเนาะ ปัญหาไม่ได้อยู่ที่ ปอเนาะที่มาจากผู้เรียนด้วยจึงเสนอแนะสำหรับวิธีการในการแก้ไขปัญหาดังกล่าว คือ โดยบริษัท

ทั่วไปของคนที่ประสบความสำเร็จจริงๆ จากการเรียนในสถาบันปอเนาะนั้น ผู้เรียนต้องเรียนนานๆ กล่าวคือผู้เรียนต้องมันทนทวนตำราอยู่บ่อยๆ โดยเฉพาะการตั้งวงกับเพื่อนๆ ในการเรียนแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้วยกัน และที่สำคัญต้องขยันในการที่เข้าไปปรึกษาบอเพื่อให้อธิบายเพิ่มเติมสำหรับประเด็นในที่ผู้เรียนไม่เข้าใจ ซึ่งการปฏิบัติตนเช่นนี้คือแนวทางการเรียนของบรรพบุรุษหรือผู้เรียนที่ประสบความสำเร็จในอดีตที่จำเป็นสำหรับคนรุ่นใหม่ต้องนำมาปรับใช้

5.2 อภิปรายผล

จากสรุปผลการศึกษาที่นำเสนอว่าดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยมีประเด็นที่จะขออภิปรายผล ดังต่อไปนี้

1. ความคิดเห็นต่อพัฒนาการด้านของตำราหรือหนังสือวิชาฟิกฮ์

จากการศึกษาความคิดเห็นของกลุ่มเป้าหมายต่อพัฒนาการศึกษาวิชาฟิกฮ์ในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ พบว่า สถาบันปอเนาะส่วนใหญ่ยังคงใช้ตำราวิชาฟิกฮ์เดิมที่เคยได้เล่าเรียนจากโต๊ะครูในอดีต เพราะมองว่าตำราวิชาฟิกฮ์ที่นำมาใช้สอนนักเรียนนั้นถือเป็นตำราที่มีความบารากัต ด้วยตำราวิชาฟิกฮ์เหล่านี้โต๊ะครูก่อนๆ สามารถสร้างคนที่มีคุณภาพในสังคมทุกวันนี้ได้ ดังนั้นตำราวิชาฟิกฮ์จึงไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงหรือมีการพัฒนาเนื้อหาแต่อย่างใด นอกจากนำมาปรับปรุงหรือพิมพ์ใหม่ให้เกิดมากขึ้นเพราะนักเรียนในปอเนาะมีจำนวนเพิ่มขึ้นทุกปี จึงจำเป็นที่ทางสถาบันปอเนาะในพื้นที่อำเภอยะรังต้องนำตำราเดิมมาปรับปรุงใหม่โดยเฉพาะรูปร่างหรือลักษณะของตำราให้ดูทันสมัยมากขึ้นเท่านั้นส่วนเนื้อหาในตำรายังเป็นเนื้อหาเดิมทั้งหมด ส่วนสถาบันปอเนาะที่มีการขยายขยายเป็นสถาบันปอเนาะขนาดใหญ่การจัดการเรียนการสอนค่อนข้างจะมีระบบมากกว่าสถาบันปอเนาะขนาดกลางและขนาดเล็กนั้น กลุ่มตัวอย่างบางคนในความเห็นว่ามีการพัฒนาตำราต่างๆ ที่แตกแผนกเป็นเรื่องหรือประเด็นความรู้ในด้านต่างๆ นำจากตำราเดิมเพื่อให้เป็นไปตามระบบที่หน่วยงานของรัฐได้วางไว้ นอกจากนี้ กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ยังให้ความเห็นว่า ตำราวิชาฟิกฮ์ที่ใช้ในการเรียนการสอนในสถาบันปอเนาะมีความเหมาะสมกับผู้เรียนและประชาชนที่สนใจ เพราะตำราเหล่านี้จะเป็นตำราเรียนวิชาฟิกฮ์ที่เจาะจงเฉพาะฟิกฮ์แนวทางของสังกัดมัชฮับฮาฟีอีซึ่งสอดคล้องกับคนให้สังคมบ้านเราดั้งเดิมและปัจจุบันโดยส่วนใหญ่แล้วจะถือหลักการฟิกฮ์ในชีวิตประจำวันตามแนวทางของมัชฮับฮาฟีอี ดังนั้นตำราวิชาฟิกฮ์ของสถาบันปอเนาะมีความเหมาะสมกับปัจจุบันแม้จะสังคมจะมีการเปลี่ยนแปลงมากมายแล้วก็ตาม ความรู้จากตำรายังคงสามารถใช้ได้และมีความจำเป็นกับการดำเนินชีวิตประจำวันของคนในสังคมปัจจุบันด้วย

สอดคล้องกับงานวิจัยของอิบราเฮ็ม ณรงค์รักษาเขต และคณะ (2550) ได้ศึกษาเรื่อง “วิเคราะห์ความต้องการเพื่อพัฒนากรอบหลักสูตรตาดิกาและสถาบันศึกษาปอเนาะ พบว่ากรอบหลักสูตรของสถาบันปอเนาะควรคงอัตลักษณ์เดิมของการจัดการศึกษาตามอริยาศัย เพราะสังคมมุสลิมส่วนใหญ่ไม่ต้องการปอเนาะเป็นปอเนาะสมัยใหม่ และต้องการให้ปอเนาะจัดการศึกษาตามอริยาศัย ไม่ต้องการให้มีการเรียนการสอนวิชาสามัญ ทั้งนี้ข้อค้นพบเชิงคุณภาพก็มีความเห็นสอดคล้อง คือ 1) ปอเนาะเป็นแหล่งการเรียนรู้ที่เสริมสร้างและถ่ายทอดวัฒนธรรมอิสลามเพื่อให้ประชาชนได้ดำเนินชีวิตตามวัฒนธรรมท้องถิ่นที่ไม่ขัดกับอิสลาม และ 2) สังคมมุสลิมส่วนใหญ่ต้องการให้ปอเนาะคงไว้ซึ่งอัตลักษณ์ของความเป็นปอเนาะดั้งเดิมที่จัดการศึกษาตามอริยาศัยให้กับสังคมมุสลิม ด้วยเหตุนี้ตำราวิชาฟิกฮจึงไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงหรือมีการพัฒนาเนื้อหาแต่อย่างใด นอกจากนำมาปรับปรุงหรือพิมพ์ใหม่ให้เกิดขึ้นเพราะนักเรียนในปอเนาะมีจำนวนเพิ่มขึ้นทุกปี จึงจำเป็นที่ทางสถาบันปอเนาะในพื้นที่อำเภอยะรังต้องนำตำราเดิมมาปรับปรุงใหม่โดยเฉพาะรูปร่างหรือลักษณะของตำราให้ดูทันสมัยมากขึ้นเท่านั้นส่วนเนื้อหาในตำรายังเป็นเนื้อหาเดิมทั้งหมด ส่วนสถาบันปอเนาะที่มีการขยายเป็นสถาบันปอเนาะขนาดใหญ่การจัดการเรียนการสอนค่อนข้างจะมีระบบมากกว่าสถาบันปอเนาะขนาดกลางและขนาดเล็กนั้น กลุ่มตัวอย่างบางคนในความเห็นว่ามีการพัฒนาตำราต่างๆ ที่แตกแผนกเป็นเรื่องหรือประเด็นความรู้ในด้านต่างๆ นำจากตำราเดิมเพื่อให้เป็นไปตามระบบที่หน่วยงานของรัฐได้วางไว้”

สำหรับความเหมาะสมของตำราที่ใช้ในปัจจุบัน พบว่า ตำราวิชาฟิกฮที่ใช้ในการเรียนการสอนในสถาบันปอเนาะมีความเหมาะสมกับผู้เรียนและประชาชนที่สนใจ เพราะตำราเหล่านี้จะเป็นตำราเรียนวิชาฟิกฮที่เจาะจงเฉพาะฟิกฮตามแนวทางของสังกัดมัชฮับชาฟีอีย์ซึ่งสอดคล้องกับคนให้สังคมบ้านเราดั้งเดิมและปัจจุบันโดยส่วนใหญ่แล้วจะถือหลักการฟิกฮในชีวิตประจำวันตามแนวทางของมัชฮับชาฟีอีย์ สอดคล้องกับงานวิจัยของบุตีมัน แยนนา (2549) ได้ศึกษาเรื่อง “รูปแบบการศึกษากฎหมายอิสลามของมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้ พบว่า มัชฮับที่ผู้รู้ส่วนใหญ่ศึกษาวิชากฎหมายอิสลามคือ มัชฮับชาฟีอีย์ เช่นเดียวกับผู้ศึกษาที่ส่วนใหญ่จะเน้นการศึกษาจากตำราที่เขียนตามแนวมัชฮับที่ตนเองยึดมั่น นั่นคือ มัชฮับชาฟีอีย์ ทำให้ตำราวิชาฟิกฮของสถาบันปอเนาะมีความเหมาะสมกับปัจจุบันแม้จะสังคมจะมีการเปลี่ยนแปลงมากมายแล้วก็ตาม ความรู้จากตำรายังคงสามารถใช้ได้และมีความจำเป็นกับการดำเนินชีวิตประจำวันของคนในสังคมปัจจุบันด้วย”

ส่วนปัญหาของการใช้ตำราที่ใช้ในปัจจุบัน พบว่า ตำราวิชาฟิกฮที่ใช้เรียนใช้สอนของสถาบันปอเนาะในปัจจุบันทุกคนเชื่อว่าเป็นตำราที่มีความบารอกัตตรงที่เพื่อนำมาใช้สอนนักเรียนแล้วพวกเขาสามารถกลายเป็นคนดีและบุคคลที่มีคุณภาพในสังคมได้ สอดคล้องกับงานวิจัยของมะรอนิง สาแลมิง และคณะ (2551) ได้ศึกษาเรื่อง “สภาพ ปัญหา และความต้องการในการจัดการศึกษาของสถาบันศึกษาปอเนาะในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ พบว่า ในสถาบันศึกษาปอเนาะนั้นมีเป้าหมาย

สูงสุด คือ สร้างผู้เรียนให้เป็นผู้ที่มีความศรัทธา มีความรู้ และปฏิบัติตามแนวทางของอัลกุรอานและสุนนะฮ์ ผู้ที่สำเร็จการศึกษาจากสถาบันศึกษาปอเนาะส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพเป็นครูสอนศาสนา ฉะนั้น การใช้ตำราวิชาฟิควปัจจุบันก็ไม่ได้มีปัญหาอะไร อาจจะมีในเรื่องของภาษาในตำราวิชาฟิควที่ยากบ้างแต่ก็มีบาบคอยอธิบายให้นักเรียนได้เข้าใจ อย่างไรก็ตามปัญหาที่สำคัญมันอยู่ที่ผู้เรียนที่เราต้องยอมรับว่าคนปัจจุบันขาดการเอาใจใส่ ความตั้งใจ และความพยายามมาก ไม่เหมือนคนสมัยก่อน ยิ่งปัจจุบันมีสิ่งยั่วยุมากมายที่ทำให้หัวใจของผู้เรียนห่างเหินจากความตั้งใจของตนเอง มรดกของตำราวิชาฟิควจึงตกทอดให้แก่ผู้ที่ประสบความสำเร็จโดยเฉพาะผู้เรียนที่ตั้งใจเท่านั้น ด้วยเหตุนี้กลุ่มตัวอย่างจึงให้ข้อเสนอแนะสำหรับวิธีการในการแก้ไขปัญหาดังกล่าว คือ โดยบริบททั่วไปของคนทีประสบความสำเร็จจริงๆ จากการเรียนในสถาบันปอเนาะนั้น ผู้เรียนต้องเรียนนานๆ กล่าวคือผู้เรียนต้องมันทนทวนตำราอยู่บ่อยๆ โดยเฉพาะการตั้งวงกับเพื่อนๆ ในการเรียนแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้วยกัน และที่สำคัญต้องขยันในการที่เข้าไปปรึกษาบาบเพื่อให้อธิบายเพิ่มเติมสำหรับประเด็นในที่ผู้เรียนไม่เข้าใจ ซึ่งการปฏิบัติตนเช่นนี้คือแนวทางการเรียนของบรรพบุรุษหรือผู้เรียนทีประสบความสำเร็จในอดีตที่จำเป็นสำหรับคนรุ่นใหม่ต้องนำมาปรับใช้”

2. ความคิดเห็นต่อพัฒนาการของรูปแบบการเรียนการสอนวิชาการฟิคว

จากการศึกษา พบว่า สำหรับสถาบันปอเนาะแล้วพัฒนาการศึกษาวิชาฟิควยังไม่มี การเปลี่ยนแปลงอะไรมากนัก เนื่องการศึกษาเกี่ยวกับวิชาฟิควในสถาบันศึกษาปอเนาะยังคงดำรง เป็นไปตามที่สิ่งที่โต๊ะครูในอดีตได้สืบทอดกันมา กลุ่มตัวอย่างมองว่าการศึกษาวิชาฟิควที่ครูบา อาจารย์ได้ถ่ายทอดมานั้นเป็นสิ่งที่ดีแล้ว และเหมาะสมสำหรับผู้สนใจเล่าเรียนรู้เพื่อเป็นความรู้ในการ ดำเนินชีวิตในปัจจุบัน แม้โต๊ะครูในสถาบันปอเนาะส่วนใหญ่ยังคงรักษาวิธีการสอนวิชาฟิควในรูปแบบ เดิมคือส่วนมากจะเป็นการอ่านและอธิบายให้นักเรียนฟังประกอบกับมีการเขียนบนสื่อกระดานดำ เหตุผลที่ทำให้สถาบันปอเนาะยังใช้รูปแบบการสอนเดิมอยู่นั้นนอกจากต้องการสานต่อเจตนารมณ์ ของบรรดาอุลามาก่อนๆ แล้ว ที่สำคัญก็คือรูปแบบการสอนของปอเนาะยังเป็นหนึ่งในรูปแบบการ เรียนการสอนของท่านนบีมุฮัมมัด ซึ่ง ยุทธนา เกื้อกุล, (2550) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “วิทยาการสอน ของท่านนบีมุฮัมมัด พบว่า รูปแบบการสอนของท่านนบีมุฮัมมัด ﷺ สามารถแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ รูปแบบการสอนเป็นรายบุคคล และรูปแบบการสอนเป็นรายกลุ่ม (กลุ่มเล็กและกลุ่มใหญ่) การ สอนทั้งสองรูปแบบของท่านนบีมุฮัมมัด ﷺ ถึงแม้ว่าจะผ่านล่วงเลยมาประมาณ 1,400 กว่าปีแล้ว แต่ รูปแบบการสอนของท่านก็ยังคงปรากฏอยู่ในรูปแบบการจัดการศึกษาในปัจจุบัน”

ทั้งนี้ “ด้วยการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีในสังคมสมัยใหม่ทำให้เกิดการพัฒนาใน ด้านการเรียนการสอนโดยเฉพาะสื่อการเรียนการสอนที่เริ่มเข้ามามีบทบาทในสถาบันปอเนาะมากขึ้น นั้น การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทำให้มีโต๊ะครูบางคนทีพอมีความรู้เกี่ยวกับเทคโนโลยีก็นำมาประยุกต์ใช้ ในการเรียนการสอนอยู่บ้าง สำหรับสื่อการเรียนรู้กับการสอนอิสลามศึกษา ต้องยอมรับว่าในยุคของ

ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีสารสนเทศนี้ นักเรียนแต่ละคนสามารถเข้าถึงข้อมูลข่าวสารได้อย่างง่ายดาย ซึ่งข้อมูลเหล่านั้นจำเป็นต้องอาศัยวิจารณญาณในการรับ ซึ่งนักเรียนจำเป็นจะต้องได้รับการฝึกฝนในการรับสารเหล่านั้น ด้วยเหตุนี้การสอนที่เน้นรูปแบบการถ่ายทอดเนื้อหาด้านเดียวจากครูผู้สอน อาจส่งผลเสียหลายประการ เช่น ไม่สามารถฝึกฝนให้นักเรียนมีทักษะในการคัดเลือกกับข้อมูลสารสนเทศ หรืออาจจะขาดทักษะในการสืบค้นข้อมูล เนื่องจากในการเรียนการสอนเป็นเพียงผู้รับสารจากครู และครูเป็นช่องทางเดียวในการเข้าถึงข้อมูลสารสนเทศของนักเรียน ซึ่งรูปแบบเหล่านี้ส่งผลต่อคุณค่าของความรู้ที่ได้รับที่ไม่อาจจะขยายความรู้ให้ลึกซึ้งขึ้น กว้างขวางขึ้น ตลอดจนขาดทักษะในการประยุกต์ใช้ความรู้ที่ได้รับในการใช้ชีวิตประจำวัน” (จารุวัจน์ สองเมือง, ม.ป.ป.)

อย่างไรก็ตาม โดยภาพรวมแล้วสถาบันปอเนาะยังไม่ค่อยให้ความสำคัญในการนำสื่อสมัยใหม่มาปรับเพื่อประโยชน์ต่อการเรียนการสอนนอกจากสื่อกระดานดำเท่านั้น สอดคล้องกับงานวิจัยของอิบราฮีม ฌรงค์รักษาเขต และคณะ (2550) ได้ศึกษาเรื่อง “วิเคราะห์ความต้องการเพื่อพัฒนากรอบหลักสูตรตาดีกาและสถาบันศึกษาปอเนาะ พบว่า กรอบหลักสูตรของสถาบันปอเนาะควรคงอัตลักษณ์เดิมของการจัดการศึกษาตามอัยยาศัย เพราะสังคมมุสลิมส่วนใหญ่ไม่ต้องการปอเนาะเป็นปอเนาะสมัยใหม่ และต้องการให้ปอเนาะจัดการศึกษาตามอัยยาศัย ไม่ต้องการให้มีการเรียนการสอนวิชาสามัญ ทั้งนี้ ด้วยการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีในสังคมสมัยใหม่ทำให้เกิดการพัฒนาในด้านการเรียนการสอนโดยเฉพาะสื่อการเรียนการสอนที่เริ่มเข้ามามีบทบาทในสถาบันปอเนาะมากขึ้นนั้น การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทำให้มีโต๊ะครูบางคนที่มีความรู้เกี่ยวกับเทคโนโลยีก็นำมาประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอนอยู่บ้าง แต่โดยภาพรวมแล้วสถาบันปอเนาะยังคงให้ความสำคัญในการนำสื่อสมัยใหม่มาปรับเพื่อประโยชน์ต่อการเรียนการสอนนอกจากสื่อกระดานดำเท่านั้น” สอดคล้องกับงานวิจัยของนิมะรอนิง สาแลมิง และคณะ (2551) ได้ศึกษาเรื่อง “สภาพ ปัญหา และความต้องการในการจัดการศึกษาของสถาบันศึกษาปอเนาะในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ พบว่า นอกสถาบันศึกษาปอเนาะส่วนใหญ่ได้ใช้วิธีการสอนแบบบรรยายและท่องจำแล้วก็ยังมีการใช้สื่อการสอนมีความหลากหลาย และมีการใช้ตำราปฐมภูมิของมัซฮับอัลชาฟีอีย์เป็นหลัก โดยโต๊ะครูใช้ภาวะผู้นำแบบผสมผสานระหว่างแบบเสรีนิยม แบบประชาธิปไตย และแบบเผด็จการ มีโครงสร้างการบริหารแบบรวมศูนย์โดยมีโต๊ะครูผู้มีอำนาจสูงสุดในการบริหาร”

3. ความคิดเห็นเกี่ยวกับสภาพการศึกษาวิชาฟิกฮฺในสถาบันศึกษาปอเนาะในเขตอำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี พบว่า ส่วนใหญ่ตำราที่ใช้ในการสอนวิชาฟิกฮฺในสถาบันปอเนาะในเขตอำเภอยะรัง จังหวัดนราธิวาส เป็นตำราที่โต๊ะครูปอเนาะนิยมสอนกันมาตั้งแต่อดีตซึ่งเป็นตำราที่ที่ได้รับความนิยมร่วมกันของบรรดาอุลามาอปัตตานีในอดีตและอุลามายูจากทั่วโลกในสังกัดมัซฮับชาฟีอีย์ โดยเฉพาะตำราชื่อ ชีรอญลฮุคุดา ของท่านเชคมุหัมมัด ไชนุดดีน บิน มุหัมมัดบะดะวีอ์อัลสะมาวี

มุนยาตุลมุซ้อลลีย์ฯ และ มัฏละอุลบัตรอยน์ ของท่านชัยคุดาเวดอัลฟาฏอนี หรือ ดาเวด บิน อับดุลเลาะห์อัลฟาฏอนี อิดายะตุศศิบยาน ของท่านอาบูอับดุลลอฮ์ ฮุซัยน์นาซีร บิน มุฮัมหมัดตัยยิบิลมัศูดี (อัลบันญารีย์) และอิดานะตุฎฏอูลิบิน ของท่านอัสซัยยิดอะบีบักร์ บิน อัสซัยยิดมุฮัมหมัดชะฎออัดติมายฎีย์ ซึ่งตำราเหล่านี้ถือเป็นตำราหลักที่ใช้สอนเกี่ยวกับวิชาฟิกฮฺในสถาบันปอเนาะในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้รวมถึงปอเนาะในพื้นที่อำเภอยะรังด้วย สอดคล้องกับงานวิจัยของบูตีมัน แยนนา (2549) ได้ศึกษาเรื่อง “รูปแบบการศึกษากฎหมายอิสลามของมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้พบว่า มัชฮับที่ผู้รู้ส่วนใหญ่ศึกษาวิชากฎหมายอิสลามคือ มัชฮับชาฟีอีย์ โดยศึกษาตำพีรอัลกุรอานจากตำราตีฟซีรฎะลาัลัยน (تفسير الجلالين) ส่วนตำรากฎหมายอิสลามที่ผู้รู้ส่วนใหญ่ได้ศึกษาคือ ตำราอิดานะตุฎฏอูลิบิน (إعانة الطالبين) และตำราที่ผู้รู้ส่วนใหญ่ใช้ประกอบการเรียนการสอนคือ ตำราอิดานะตุฎฏอูลิบิน ซึ่งตำราดังกล่าวเป็นตำราที่เขียนตามแนวมัชฮับชาฟีอีย์ เช่นเดียวกับผู้ศึกษาส่วนใหญ่จะเน้นการศึกษาจากตำราที่เขียนตามแนวมัชฮับที่ตนเองยึดมั่น นั่นคือ มัชฮับชาฟีอีย์ โดยศึกษาวิชาตีฟซีรอัลกุรอานจากตำราตีฟซีรฎะลาัลัยน (تفسير الجلالين) ศึกษาสุนันและซัรหฺเกี่ยวกับกฎหมายอิสลามจากตำราเศาะหิหฺมุสลิมของอิหม่ามนะวะวี (صحیح مسلم شرح النووي) ส่วนตำรากฎหมายอิสลามที่ผู้ศึกษาส่วนใหญ่ได้ศึกษาคือ ตำราอิดานะตุฎฏอูลิบิน (إعانة الطالبين) และตำราที่ผู้ศึกษาส่วนใหญ่ใช้เป็นตำราในการเรียนในสาขาวิชากฎหมายอิสลาม คือ ตำราเรอาฎะตุฎฏอูลิบินของอิหม่ามนะวะวี (روضة الطالبين) ทั้งนี้ตำราที่ใช้ในการสอนวิชาฟิกฮฺได้แตกแผนกออกจกตำราที่นิยมสอนกันเ็นปอเนาะอย่างที่ได้กล่าวมามีทั้งภาษาญาวีและอาหรับ บาบอจะเป็นผู้สอนโดยการอธิบายตำราให้ผู้เรียนเข้าใจและนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน ในแต่ละปอเนาะจะใช้ตำราแตกต่างกันหรือมากมายขึ้นอยู่กับความสามารถของโต๊ะครูปอเนาะแต่ละคน แต่ตำราส่วนมากจะเป็นตำราในสายของมัชฮับชาฟีอีย์”

ส่วนเนื้อหาที่ใช้ทำการเรียนการสอนวิชาฟิกฮฺ พบว่า เนื้อหาที่ใช้ทำการเรียนการสอนวิชาฟิกฮฺในสถาบันปอเนาะส่วนใหญ่จะเริ่มเรียนจากตำราขั้นพื้นฐานของวิชาฟิกฮฺก่อนแล้วค่อยขึ้นตามลำดับการเรียนด้วยตำราที่เข้มข้นกว่าตามระดับความรู้ของผู้คนนั้น ๆ โดยเนื้อหาของตำราเรียนส่วนใหญ่เริ่มด้วยเนื้อหาเกี่ยวกับทำความสะอาดและรู้จักน้ำที่ใช้ทำความสะอาดในการจะทำกิจละหมาด จากนั้นก็จะมีเนื้อหาที่เรียงกันตามความเหมาะสมกับความสำคัญและเวลา ซึ่งในตำราจะมีการอธิบายที่ชัดเจนและรอบด้านเหมาะกับการใช้ในชีวิตประจำวัน และตำราที่ใช้ประกอบการสอนในสาขาวิชาฟิกฮฺ พบว่า ตำราที่ใช้ประกอบในการสอนของโต๊ะครูแต่ละสถาบันปอเนาะจะมีความแตกต่างกัน หรือมีการใช้ตำรามากน้อยขึ้นอยู่กับความสามารถของโต๊ะครูแต่ละคนเพราะโต๊ะครูจะมีความรู้ความสามารถตามี่ตนเองได้เล่าเรียนมา แต่ตำราที่ใช้ในการประกอบการสอนวิชาฟิกฮฺในสถาบัน

ที่มักจะนิยมกันประกอบด้วย , مطلع البدری , سبیل المهتدی , بیحوری , تحریر , إقناع , سفینة النجا , قلبی بهجة المهتدی , منية المصلی , بغية الطلاب , شرح تعلم , فتح الوهاب , تحفة الصبيان , إعانة الطالبین เป็นต้น โดยสถาบันปอเนาะในอำเภอยะรังมีการนำมาใช้ตำราในการสอนวิชาฟิกฮหลายเล่ม แต่จะอยู่ในตำราที่เขานิยมกันสอน คือ ชีรอญลฮุตา มุนยาตุลมุซ้อลลีย์ฯ และ มัจญละอุลบัดรอยน์ ฮิตายะตุศศิเบียน และออิานะตุฎฎอูลิบิน ซึ่งตำราดังกล่าวเป็นตำราที่ได้รวบรวมจากบรรดาอุลามาอของปัตตานีและอุลามาอของโลกที่ส่วนใหญ่อยู่ในสังกัดมัชฮับซาฟีอี สำหรับตำราที่เป็นภาษาอาหรับเมื่อนำมาสอนให้ผู้เรียนโต๊ะครูจะแปลความหมายและอธิบายให้ผู้เรียนได้เข้าใจอย่างลึกซึ้ง สอดคล้องกับงานวิจัยของบูตีมัน แยนนา (2549) ได้ศึกษาเรื่องรูปแบบการศึกษากฎหมายอิสลามของมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้ พบว่า ตำรากฎหมายอิสลามที่ผู้รู้ส่วนใหญ่ได้ศึกษาคือ ตำราออิานะตุฎฎอูลิบิน (إعانة الطالبین) และตำราที่ผู้รู้ส่วนใหญ่ใช้ประกอบการเรียนการสอนคือตำราออิานะตุฎฎอูลิบิน ซึ่งตำราดังกล่าวเป็นตำราที่เขียนตามแนวมัชฮับซาฟีอี เช่นเดียวกับผู้ศึกษาส่วนใหญ่พบว่าส่วนใหญ่ใช้ตำรากฎหมายอิสลามที่ผู้ศึกษาส่วนใหญ่ได้ศึกษาคือ ตำราออิานะตุฎฎอูลิบิน (إعانة الطالبین) และตำราที่ผู้ศึกษาส่วนใหญ่ใช้เป็นตำราในการเรียนในสาขาวิชากฎหมายอิสลาม คือ ตำราเราะฎาะตุฎฎอูลิบินของอิหม่ามนะวาเวีย (روضه الطالبین) เป็นต้น

สำหรับรูปแบบและวิธีการใดในการเรียนการสอนวิชาฟิกฮ พบว่า ส่วนใหญ่อ่านให้ฟังแล้วแปลความหมาย แล้วอธิบายให้นักเรียนฟังและเขียน หรืออ่านแบบให้นักเรียนมีความสงสัยและเน้นการถาม และสังเกตในจุดที่ยาก ๆ และง่ายก็เช่นกัน พร้อม ๆ กับการปฏิบัติ โดยให้นักเรียนฝึกปฏิบัติและลงมือทำจริง ๆ โดยเฉพาะในเรื่องอียาดัต รวมทั้งเรื่องอื่นที่เกี่ยวข้องการดำเนินชีวิตประจำวัน ทั้งนี้รูปแบบหรือวิธีการสอนวิชาฟิกฮของสถาบันปอเนาะในอำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี ยังคงใช้รูปแบบการในรูปแบบเดิมคือการบรรยายให้นักเรียนฟังเป็นส่วนมาก ซึ่งจะพบได้ในสถาบันปอเนาะแบบดั้งเดิม ส่วนสถาบันปอเนาะที่ขยายเป็นโรงเรียนก็จะปรับแปลงวิธีการสอนที่ไม่เพียงแต่จะมีการบรรยายเท่านั้น แต่จะให้นักเรียนมีส่วนร่วมในชั้นเรียนด้วย สอดคล้องกับ ยุทธนา เกื้อกุล, (2550) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “วิทยาการสอนของท่านนบีมุฮัมมัด ﷺ พบว่า วิธีสอนของท่านนบีมุฮัมมัด ﷺ มีความโดดเด่นและมีความหลากหลาย ได้แก่ 1) วิธีสอนแบบบรรยาย 2) วิธีสอนแบบสาธิต 3) วิธีสอนแบบอภิปราย 4) วิธีสอนแบบฝึกฝนและปฏิบัติ 5) วิธีสอนแบบใช้คำถาม 6) วิธีสอนแบบตั้งคำถาม 7) วิธีสอนแบบตรัสบและตรัสบ 8) วิธีสอนแบบอุปมาอุปมัย 9) วิธีสอนแบบเล่าเรื่อง และ 10) วิธีสอนโดยการแสดงเป็นแบบอย่าง”

ส่วนการใช้สื่ออื่น ๆ นอกเหนือจากตำราในการเรียนการสอน พบว่า สื่อที่นำมาใช้ในการประกอบการเรียนการสอนส่วนใหญ่ไม่มีนอกจากการบรรยายและเขียนอธิบายให้นักเรียนเข้าใจผ่าน

สื่อกระดานดำสำหรับสถาบันปอเนาะที่ยังใช้ระบบแบบปอเนาะดั้งเดิม ส่วนสถาบันปอเนาะที่ขยายมา เป็นโรงเรียนแล้วบางสถาบันก็มีการนำสื่ออื่นๆ มาใช้ด้วยเช่นภาพแสดงสัญลักษณ์ต่างๆ ประกอบการสอนเป็นต้น สอดคล้องกับงานวิจัยของมะรอนิง สาแลมิง และคณะ (2551) ได้ศึกษา เรื่อง “สภาพ ปัญหา และความต้องการในการจัดการศึกษาของสถาบันศึกษาปอเนาะในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ พบว่า นอกสถาบันศึกษาปอเนาะส่วนใหญ่ได้ใช้วิธีการสอนแบบบรรยายและท่องจำ แต่ก็ยังมีการใช้สื่อการสอนมีความหลากหลาย และมีการใช้ตำราปฐมภูมิของมัชฮับอัลชาฟีอีย์เป็นหลัก โดยโต๊ะครูใช้ภาวะผู้นำแบบผสมผสานระหว่างแบบเสรีนิยม แบบประชาธิปไตย และแบบเผด็จการ มีโครงสร้างการบริหารแบบรวมศูนย์โดยมีโต๊ะครูผู้มีอำนาจสูงสุดในการบริหาร”

4. ความคิดเห็นเกี่ยวกับรูปแบบและวิธีการเรียนการสอนวิชาฟิกฮฺในสถาบันศึกษาปอเนาะในเขตอำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี พบว่า กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่มีทัศนคติที่ดีต่อรูปแบบและวิธีการเรียนการสอนวิชาฟิกฮฺในสถาบันศึกษาปอเนาะในปัจจุบัน เนื่องจากเห็นว่ารูปแบบและวิธีการสอนของโต๊ะครูจากอดีตถึงปัจจุบันที่อยู่ โดยหลักการเรียนการสอนของโต๊ะครูในอดีตก็เหมือนกันคือใช้รูปแบบ (طباط) เป็นหลัก ความแตกต่างก็ตรงที่อดีตจะไม่มีเทคโนโลยี ผู้สอนแค่สอนอธิบายบนกระดานนิศ ๆ แต่สมัยปัจจุบันบางเรื่องบางปัญหาเปิดให้นักเรียนดูในคอมพิวเตอร์หรืออินเทอร์เน็ตต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความเข้าใจได้ลึกซึ้งขึ้น สอดคล้องกับงานวิจัยของมะรอนิง สาแลมิง และคณะ (2551) ได้ศึกษาเรื่อง “สภาพ ปัญหา และความต้องการในการจัดการศึกษาของสถาบันศึกษาปอเนาะในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ พบว่า นอกสถาบันศึกษาปอเนาะส่วนใหญ่ได้ใช้วิธีการสอนแบบบรรยายและท่องจำ แต่ก็ยังมีการใช้สื่อการสอนมีความหลากหลาย และมีการใช้ตำราปฐมภูมิของมัชฮับอัลชาฟีอีย์เป็นหลัก โดยโต๊ะครูใช้ภาวะผู้นำแบบผสมผสานระหว่างแบบเสรีนิยม แบบประชาธิปไตย และแบบเผด็จการ มีโครงสร้างการบริหารแบบรวมศูนย์โดยมีโต๊ะครูผู้มีอำนาจสูงสุดในการบริหาร ทั้งนี้กลุ่มตัวอย่างให้ความเห็นอีกว่าการเรียนการสอนที่เป็นอยู่นี้ไม่ควรที่จะมีการเปลี่ยนแปลงมากนัก เพราะระบบการเรียนการสอนของปอเนาะเป็นแบบนี้มาหลายร้อยปีก็ยังสามารถผลิตลูกศิษย์เป็นคนดีในสังคมมากมายในขณะที่ระบบใหม่ที่เกิดขึ้นไม่กี่ปีศิษย์หลายคนไม่ดีก็มีมากในสังคม ฉะนั้นรูปแบบการเรียนการสอนแบบปอเนาะน่าจะมีความบารากัตอยู่ หากเราไปเปลี่ยนแปลงอาจจะทำให้เสียวิธีการที่มีคุณค่าเหล่านี้ได้” สอดคล้องกับงานวิจัยของอิบราเฮ็ม ณรงค์รัชชาเขต และคณะ (2550) ได้ศึกษาเรื่อง “วิเคราะห์ความต้องการเพื่อพัฒนารอบหลักสูตรตาดีกาและสถาบันศึกษาปอเนาะ พบว่า กรอบหลักสูตรของสถาบันปอเนาะควรคงอัตลักษณ์เดิมของการจัดการศึกษาตามอัยยาคัย เพราะสังคมมุสลิมส่วนใหญ่ไม่ต้องการปอเนาะเป็นปอเนาะสมัยใหม่ และต้องการให้ปอเนาะจัดการศึกษาตามอัยยาคัย ไม่ต้องการให้มีการเรียนการสอนวิชาสามัญ”

ส่วนทัศนคติเกี่ยวกับเนื้อหาวิชาฟิกฮฺในสถาบันศึกษาปอเนาะ พบว่า กลุ่มตัวอย่างให้ความเห็นเห็นว่าเนื้อหาวิชาฟิกฮฺในสถาบันศึกษาปอเนาะนั้นมีครอบคลุมทุกเนื้อหา ทั้งในเรื่องของวา

ยิบ สุนัต และอื่นๆ รวมทั้งมีการเจาะลึกทุกประเด็นโดยส่วนใหญ่เป็นฟิกฮตามสายฮัซลีซุนนะฮ์ ที่เน้นให้นักศึกษาปฏิบัติพร้อมทั้งทฤษฎี ให้ความสำคัญในเรื่องอิบาดัต การค้าขาย การนิกะฮ การรับมรดก และรวมไปถึงเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับการใช้ชีวิตประจำวันในด้านอื่นๆ รวมถึงการอยู่ร่วมกันในสังคมด้วย นอกจากนี้เนื้อหาวิชาฟิกฮในสถาบันศึกษาปอเนาะยังเป็นวิชาที่เปิดกว้างในเรื่องของคิลาฟแต่ส่วนใหญ่ก็ยังเจาะจงเฉพาะการคิลาฟในสายมัซฮับชาฟีอีเท่านั้นแต่จะมีการนำเอาความคิดจากมัซฮับอื่นๆ มาประกอบบ้างแต่ไม่มาก อย่างไรก็ตามเนื้อหาวิชาฟิกฮในสถาบันศึกษาปอเนาะปัจจุบันเป็นเนื้อหาที่ครอบคลุมและมีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตประจำวันของประชาชนในพื้นที่เพราะ ณ วันนี้ผู้เรียนและประชาชนที่ให้ความสนใจก็ได้เข้าใจหลักการศาสนากับการดำรงชีวิตแล้ว เช่นเดียวกันเมื่อถามถึงทัศนะอย่างใดเกี่ยวกับตำราวิชาฟิกฮในสถาบันศึกษาปอเนาะ พบว่า กลุ่มตัวอย่างให้ความเห็นว่า ตำราวิชาฟิกฮในสถาบันศึกษาปอเนาะถือเป็นตำราที่ทรงคุณค่ามากมาย ความบารากัตที่เกิดจากความตั้งใจของบรรดาอุลามาอับตตานีและอมาลาอทั่วโลกในการรวบรวมตำราเหล่านี้สามารถทำให้เกิดผลผลิตที่สร้างคุณค่ากับสังคมเราอย่างมากมาย เป็นตำราที่คนนับถือตั้งแต่อดีตและมีเส้นสายเชื่อมต่อกันมาอย่างชัดเจน จะเห็นได้ว่าวันนี้ปอเนาะมีอยู่ทั่วสามจังหวัดตำราเหล่านี้ถูกถ่ายทอดออกไปจากรุ่นสู่รุ่นทั้งคนในพื้นที่สามจังหวัดและต่างจังหวัดด้วย มะรอนิง สาแลมิง และคณะ (2551) ได้ศึกษาเรื่อง “สภาพ ปัญหา และความต้องการในการจัดการศึกษาของสถาบันศึกษาปอเนาะในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ พบว่า ในสถาบันศึกษาปอเนาะนั้นมีเป้าหมายสูงสุด คือ สร้างผู้เรียนให้เป็นผู้ที่มีความศรัทธา มีความรู้ และปฏิบัติตามแนวทางของอัลกุรอานและสุนนะฮ ผู้ที่สำเร็จการศึกษาจากสถาบันศึกษาปอเนาะส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพเป็นครูสอนศาสนา”

ทั้งนี้ ในกรณีมีหลายทัศนะ พบว่า ผู้สอนจะใช้หลักการดรัฎุฮ (ترجيح) หลายวิธี เช่น การใช้การดรัฎุฮจากอุลามาอในการพิตวาและใช้คำอุลามาอที่มีความเก่งและมีความจำดี การค้นหากิจตาบของระดับผู้รู้ที่ได้ยกย่องจากทั่วโลก การเอาทัศนะที่มีอุลามาอหลายทัศนะเห็นพ้องต้องกัน และไม่ขัดกับอัลกุรอานและอัลฮาดิซ การใช้หลักการดรัฎุฮที่นับถือ (المعتمد) ที่สุด เป็นต้น ทั้งนี้จากข้อค้นพบของงานวิจัยมะรอนิง สาแลมิง และคณะ (2551) ได้ศึกษาเรื่อง “สภาพ ปัญหา และความต้องการในการจัดการศึกษาของสถาบันศึกษาปอเนาะในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ พบว่า ความคิดเห็นของผู้รู้เกี่ยวกับรูปแบบการศึกษากฎหมายอิสลามของมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ด้านแหล่งที่มาของกฎหมายอิสลาม พบว่า ผู้รู้มีความคิดเห็นว่าการศึกษาวิชาฟิกฮและวิชาที่เกี่ยวข้องกับฟิกฮของมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้ไม่เน้นการให้ความสำคัญกับแหล่งที่มาหรือหลักฐานของกฎหมายอิสลาม โดยผู้รู้ส่วนใหญ่มีความคิดเห็นดังนี้ 1) เมื่อผู้รู้พบว่า มีทัศนะที่แตกต่างไปจากอัลกุรอานและอัลสุนนะฮ ผู้รู้จะปฏิบัติตามทัศนะที่ปรากฏในตำรากฎหมายอิสลาม 2) เมื่อปรากฏปัญหาข้อกฎหมายอิสลาม มุสลิมในพื้นที่ของผู้รู้ส่วนใหญ่จะถามเพื่อต้องการเพียงคำตอบ โดยไม่สนใจหลักฐาน 3) ผู้รู้ส่วนใหญ่ประสบปัญหาในเรื่องแหล่งที่มาของกฎหมายอิสลาม 4) ผู้รู้ส่วนใหญ่ เคยใช้

แหล่งที่มาอื่นนอกจากอัลกุรอานและอัลสุนนะฮ์ และ 5) ผู้รู้ส่วนใหญ่ คิดว่าผู้เรียนทั่วไปรู้จักแหล่งที่มาของกฎหมายอิสลามในระดับน้อยมาก ส่วนด้านการวินิจฉัยข้อกฎหมายอิสลาม พบว่า ผู้รู้ส่วนใหญ่มิได้วินิจฉัยโดยอาศัยตำรากฎหมายอิสลามของมัซฮับที่ตนยึดมั่น เพราะผู้รู้ส่วนใหญ่ใช้ตีฟัร้อลกุรอานและตำราหะดีษมาประกอบการวินิจฉัยข้อกฎหมายอิสลามเป็นหลัก”

5.3 ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะที่ได้จากการวิจัย

1. การศึกษาวิชาฟิควในสถาบันปอเนาะส่วนเป็นการศึกษาเฉพาะวิชาฟิควตามสังกัดมัซฮับชาฟีอีเท่านั้นทำให้เข้าใจในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับกฎหมายอิสลามไม่กว้างขวาง จึงควรในสถาบันปอเนาะในฐานะเป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชนเปิดกว้างโดยศึกษากฎหมายอิสลามที่สังกัดมัซฮับอื่นนอกเหนือจากกฎหมายอิสลามที่สังกัดมัซฮับชาฟีอี เพื่อนำมาเปรียบเทียบ หาข้อสรุปและแนวทางที่ดีที่สุดให้เหมาะสมกับสภาพสังคม

2. การพัฒนาการศึกษาวิชาฟิควของสถาบันปอเนาะเป็นเรื่องที่สำคัญ โดยเฉพาะรูปแบบการเรียนการสอนวิชาฟิควในสถาบันปอเนาะส่วนใหญ่ยังใช้รูปแบบและวิธีการเรียนการสอนด้วยการบรรยายและอธิบายให้ผู้เรียนฟังเท่านั้น ในขณะที่การนำเอาสื่อต่างๆ ที่ทันสมัยมาปรับใช้กับการเรียนการสอนไม่ค่อยมีมากนัก ฉะนั้นสถาบันปอเนาะควรศึกษารูปแบบการเรียนการสอนที่สามารถนำเอาสื่อต่างๆ มาประยุกต์ใช้ในการศึกษาวิชาฟิควให้มากขึ้น ทั้งนี้การพัฒนาดังกล่าวต้องค่อยเป็นค่อยไปเพื่อให้เกิดความเข้าใจและการมีทัศนคติที่ดีของผู้สอนและผู้เรียนต่อรูปแบบที่ได้มีการพัฒนาขึ้น

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

จากการศึกษาเรื่อง การศึกษาวิชาฟิควในสถาบันศึกษาปอเนาะในเขตอำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานีทำให้ผู้วิจัยเห็นความสำคัญของการศึกษาวิชาฟิควในสถาบันปอเนาะโดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของรูปแบบการสอนหลายปอเนาะยังคงใช้รูปแบบการเรียนการสอนแบบเดิมอยู่ แม้ว่ากลุ่มเป้าหมายมองว่าไม่จำเป็นต้องมีการพัฒนาซึ่งจะพบในสถาบันปอเนาะขนาดเล็ก แต่ในขณะที่กลุ่มเป้าหมายส่วนหนึ่งที่เป็นสถาบันปอเนาะขนาดใหญ่ก็มองว่าการพัฒนารูปแบบการเรียนการสอนเป็นจำเป็นที่ต้องมีการพัฒนาให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนในปัจจุบัน ดังนั้น ในการวิจัยครั้งต่อไปผู้วิจัยอยากเสนอแนะให้มีการวิจัยเกี่ยวกับการพัฒนารูปแบบการเรียนการสอนรายวิชาฟิควของสถาบันปอเนาะในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ทั้งนี้เพื่อให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ของการพัฒนาแหล่งการศึกษาที่สำคัญของชุมชนสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ต่อไป